

บทที่ 2

สนธิ

สนธิ (Combination) คือ การเชื่อมอักษร 2 ตัวเข้าด้วยกัน ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเสียง ทำให้เกิดความกลมกลืนของเสียง ทำให้เกิดคำสละสลวยทั้งเป็นอุปการะในการแต่งร้อยกรอง สนธิมี 2⁶ คือ

- **สนธิภายใน** ได้แก่การเปลี่ยนเสียงที่เกิดขึ้นภายในคำเดียวกัน เช่น ธาตุกับปัจจัย (ฏ+อ = ภา), นามศัพท์กับวิภัตตินาม (เทว+เอา = เทเวา), นามศัพท์กับปัจจัย (นมส+ย = นมสย)

- **สนธิภายนอก** ได้แก่การเปลี่ยนเสียงอันเกิดจากการเชื่อมคำสองคำที่มาประชิดกัน หรือสนธิที่ประกอบด้วยบทหน้ากับบทหลังเชื่อมเข้าด้วยกัน เช่น ตถา+เอว = ตไถว, อคฺนิสฺ+รามสฺ = อคฺนิ รามะ หรือการเปลี่ยนเสียงเมื่อเสียงนั้นอยู่ท้ายประโยค เช่น นมามสฺ > นมามะ

สนธิทั้งสองมีหลายประการคล้ายภาษาบาลี แต่การประกอบสนธิส่วนใหญ่มี 2 คือ การต่อสระ เรียกว่า “สระสนธิ” และ การต่อพยัญชนะ เรียกว่า “พยัญชนะสนธิ” ซึ่งจะได้แยกอธิบายเป็นลำดับไปดังต่อไปนี้

2.1 สระสนธิ คือ การต่อสระให้เนื่องกันด้วยสระ หมายความว่า เมื่อสระสองตัวมาพบกันจะไม่ยอมให้อ่านสระนั้นเป็นสองเสียง (ถ้าทำได้) ดังนั้นจึงต้องมีการสนธิสระท้ายคำหน้ากับสระตัวหน้าของคำหลังเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญ เมื่อผู้ศึกษาเข้าใจหลักการสนธิแล้วจะสามารถแต่ง-แปลภาษาสันสกฤตได้ง่ายขึ้น

2.1.1 สระ

อ	อา	อิ	อี	อุ	อุ	ฤ	ฤ	ฌ	เอ	ไอ	โอ	เอา
अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ऌ	ए	ऐ	ओ	औ
a	ā	i	ī	u	ū	r̥	r̄	l̥	e	ai	o	au

⁶ สนธิภายนอก คือการนำคำศัพท์ในประโยคที่เรียงต่อกันมาเชื่อมเสียงให้เข้ากันซึ่งจะมีหรือไม่มีก็ได้ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ประพันธ์ ส่วนสนธิภายใน คือการนำส่วนประกอบต่างๆ ของคำศัพท์ เช่น อุปสรรค ธาตุวิภัตติ ปัจจัย ฯลฯ มาเชื่อมเสียงให้เข้ากันก่อนที่จะนำไปใช้ในประโยค โดยเฉพาะการสร้างคำสมาสจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสนธิภายใน ดูรายละเอียดใน M. R. Kale, **A Higher Sanskrit Grammar**, Reprint ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 2011), 12.

สระทั้ง 13 เสียงแบ่งตามฐานกรณ์ได้ 2 ประเภท⁷คือ **สุทศสระ** ได้แก่สระที่เกิดจากฐานเดี่ยว หรือสระแท้ และ **สังยูกตสระ** ได้แก่สระที่เกิดจาก 2 ฐาน หรือสระประสม ดังนี้

สุทศสระ ได้แก่ อ, อา (อ วรรค), อิ, อี (อิ วรรค), อุ, อู (อุ วรรค), ฤ, ฦ (ฤ วรรค) และ ฦ
สังยูกตสระ ได้แก่ เอ เกิดจาก อ + อิ (अ + इ = ए) (a + i = e)
 โไอ เกิดจาก อ + เอ (अ + ए = ऐ) (a + e = ai)
 โอุ เกิดจาก อ + อุ (अ + उ = औ) (a + u = o)
 เอา เกิดจาก อ + โไอ (अ + औ = औ) (a + o = au)

2.1.2 **พยัญชนะกึ่งสระ (อรรคสระ)** ได้แก่ ย ร ล ฬ ตามหลักไวยากรณ์เรียกว่า “อนตะสฤ” แปลว่าตั้งอยู่ในระหว่าง คือในระหว่างพยัญชนะกับอูษมัน ตนเองถ้าไม่มีสระหรืออรรคสระด้วยกันก็ ออกเสียงไม่ได้ แต่ทำให้พยัญชนะอื่นที่กล้ำกับตนออกเสียงได้เล็กน้อย เช่น จกรี, พรุ

ย	य्	y	มาจาก	इ ई ए ऐ	i ī e ai	อิ อี เอ โไอ
ร	र्	r		ऋ ॠ	r r̄	ฤ ฦ
ล	ल्	l		ळ	!	ฦ
ว	व्	v		उ ऊ ओ औ	u ū o au	อุ อู โไอ เอา

2.1.3 การเปลี่ยนเสียงเป็นชั้นคุณและวฤทธิ

ตารางการเปลี่ยนแปลงสระ 3 ชั้น

สระธรรมดา	อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	ฤ	ฦ	ฦ
	अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ळ
สระชั้นคุณ	อ	อา	เอ	โไอ	อ	อ	อ	อ	อ
	अ	आ	ए	औ	अर्	अर्	अर्	अर्	अर्
สระชั้นวฤทธิ	อา	โไอ	เอา	อ	อ	อ	อ	อ	อ
	आ	ऐ	औ	आर्	आर्	आर्	आर्	आर्	आर्
พยัญชนะกึ่งสระ									
คู่กับ สระธรรมดา	-	ย	ย	ว	ว	ร	ร	ล	ล
คู่กับ สระชั้นคุณ	-	อ	अ	อ	अ	-	-	-	-
คู่กับ สระชั้นวฤทธิ	-	อ	अ	อ	अ	-	-	-	-

⁷ นอกจากแบ่งเป็น สุทศสระและสังยูกตสระแล้ว ยังสามารถแบ่งเป็นสระเสียงสั้น-เสียงยาว, สระเสียงเดี่ยว-สระประสม, สระเสียงเบา-เสียงหนัก, สระเหลว-สระแข็ง ได้อีก

สระสนธิ : สระ ในภาษาสันสกฤต (ยกเว้น อ, อา) หากมีสระอื่นที่ไม่ใช่พวก หรือ วรรณะเดียวกัน (อ เป็นพวกเดียวกับ อา, อิ กับ อี, อุ กับ อู, ฤ กับ ृ) ตามหลังมา ให้เปลี่ยนสระข้างหน้าเป็นพยัญชนะกึ่งสระ (อนุดะสะถะ หรือ อันตสทา = antahstha) ตามชั้นของสระทั้ง 3 ชั้น (เพื่อให้เห็นภาพได้ชัดเจนขึ้นจะใช้อักษรโรมันในการอธิบาย) ดังตารางต่อไปนี้

สระชั้นปกติ	a , ā	i , ī	u , ū	ṛ , ṛī	l
อันตสทา	- -	y	v	r	l
สระชั้นคุณ	a , ā	e	o	ar	al
อันตสทา	- -	ay	av	-	-
สระชั้นวฤทธิ	ā	ai	au	ār	-
อันตสทา	-	āy	āv	-	-

ตัวอย่าง การใช้อันตสทา ในการทำสนธิภายในและภายนอก

สระชั้นปกติ	a , ā	i , ī	u , ū	ṛ , ṛī	l
อันตสทา	- -	iti + atra = ityatra	deveṣu + iha = deveṣviha	-	-
สระชั้นคุณ	a , ā	e	o	ar	al
อันตสทา	- -	ne + a = naya	bho + a = bhava	smṛ + a = smar	klp + a = kalp
สระชั้นวฤทธิ	ā	ai	au	ār	-
อันตสทา	-	nai + aka = nāyaka	śrau + aka = śrāvaka	dhṛ + (a)ṇa = dhāraṇa	-

ข้อควรทราบ

✓ การเปลี่ยนเสียงสระและพยัญชนะในภาษาสันสกฤตมีมากมาย สำหรับการเปลี่ยนเสียงสระที่พบเสมอ คือ การเปลี่ยนเป็นชั้นคุณ และชั้นวฤทธิ จะพบเสมอในการสนธิ และการนำปัจจัย (ปรตฺยย) มาประกอบกับธาตุ (Root)

✓ การเปลี่ยนเป็นชั้นคุณจะทำได้แต่ในพยางค์ ลหุ จะไม่เกิดขึ้นกับพยางค์ครุ (แม้จะมีบ้างแต่พบได้น้อยมากซึ่งนับเป็นกรณีพิเศษ เช่น จิต > เจต, นิ > เน)

✓ ความรู้เรื่อง การเปลี่ยนสระเป็นพยัญชนะกึ่งสระนี้ เราควรจดจำไว้เพื่อประโยชน์แก่การทำสนธิและการสร้างคำใหม่ๆ ในบทต่อๆ ไป เช่นเดียวกัน

✓ การทำสระสนธิ มีหลักเกณฑ์สำคัญที่ต้องพิจารณาเป็น 3 กรณี คือ 1.สระแท้ที่เกิดจากแหล่งเดียวกันมาพบกัน 2.ศัพท์หน้าลงท้ายด้วยสระ อ, อา 3.ศัพท์หน้าลงท้ายด้วยสระอื่นๆ

ต่อไปจะแสดงสระสนธิทั้ง 3 กรณีดังกล่าว ดังนี้

เมื่อสระ 2 ตั้วมาอยู่ประชิดกัน จะทำให้เกิด **สระสนธิ** ขึ้น จะต้องคำนึงถึงหลักเกณฑ์ เป็น 3 กรณี คือ

กรณีที่ 1

✓ สระแท้ที่เกิดจากแหล่งหรือ **วรรคเดียวกัน** (คือ อ กับ อา, อิ กับ อี, อุ กับ อู, ฤ กับ ฦ) สนธิกันจะได้เสียงยาว 1 เสียง เช่น

อ, อา + อ, อา = อา	<table border="0"> <tr> <td>असिना अरेस्</td> <td>=</td> <td>असिनारेः</td> </tr> <tr> <td>asinā ares</td> <td>=</td> <td>asināreḥ</td> </tr> </table>	असिना अरेस्	=	असिनारेः	asinā ares	=	asināreḥ
असिना अरेस्	=	असिनारेः					
asinā ares	=	asināreḥ					
อิ, อี + อิ, อี = อี	<table border="0"> <tr> <td>धनी इह</td> <td>=</td> <td>धनीह</td> </tr> <tr> <td>dhanī iha</td> <td>=</td> <td>dhanīha</td> </tr> </table>	धनी इह	=	धनीह	dhanī iha	=	dhanīha
धनी इह	=	धनीह					
dhanī iha	=	dhanīha					
อุ, อู + อุ, อู = อู	<table border="0"> <tr> <td>तेवेषु उभम्</td> <td>=</td> <td>तेवेषुभम्</td> </tr> <tr> <td>deveṣu ubham</td> <td>=</td> <td>deveṣūbham</td> </tr> </table>	तेवेषु उभम्	=	तेवेषुभम्	deveṣu ubham	=	deveṣūbham
तेवेषु उभम्	=	तेवेषुभम्					
deveṣu ubham	=	deveṣūbham					
ฤ, ฦ + ฤ, ฦ = ฦ	<table border="0"> <tr> <td>वक्तृ ऋजु</td> <td>=</td> <td>वक्तृजु</td> </tr> <tr> <td>vaktṛ ṛju</td> <td>=</td> <td>vaktṛju</td> </tr> </table>	वक्तृ ऋजु	=	वक्तृजु	vaktṛ ṛju	=	vaktṛju
वक्तृ ऋजु	=	वक्तृजु					
vaktṛ ṛju	=	vaktṛju					

กรณีที่ 2

✓ กรณีที่คำหน้าลงท้ายด้วยสระ อ, อา สนธิกับ คำหลังที่ขึ้นต้นด้วยสระทั้งหมดจะได้ผลการสนธิ ดังนี้

อ, อา + อิ, อี = ऐ	<table border="0"> <tr> <td>कदा इति</td> <td>=</td> <td>कदैति</td> </tr> <tr> <td>गता इति</td> <td>=</td> <td>गतैति</td> </tr> <tr> <td>gatā iti</td> <td>=</td> <td>gateti</td> </tr> </table>	कदा इति	=	कदैति	गता इति	=	गतैति	gatā iti	=	gateti
कदा इति	=	कदैति								
गता इति	=	गतैति								
gatā iti	=	gateti								
อ, อา + อุ, อู = औ	<table border="0"> <tr> <td>खलेन उदकम्</td> <td>=</td> <td>खलेनौदकम्</td> </tr> <tr> <td>jalena udakam</td> <td>=</td> <td>jalenodakam</td> </tr> </table>	खलेन उदकम्	=	खलेनौदकम्	jalena udakam	=	jalenodakam			
खलेन उदकम्	=	खलेनौदकम्								
jalena udakam	=	jalenodakam								

$\text{अ, आ} + \text{इ, ई} = \begin{matrix} \nearrow \text{अइ} \\ \searrow \text{अई} \end{matrix}$	महा ऋषिः = महर्षिः หรือ महฤषिः महा ऋषिस् = महर्षिः / महऋषिः mahā ṛṣis = maharṣiḥ / maharṣiḥ
	तव ऋकारः = तवऋकारः तव लृकारस् = तवलृकारः tava ṛkāras = tavalṛkārah
$\text{अ, आ} + \text{इ} = \text{अइ}$	ज ऐव = जैव च एव = चैव ca eva = caiva
$\text{अ, आ} + \text{औ} = \text{अौ}$	महा औत्वरुय = महौत्वरुय महा ऐश्वर्य = महैश्वर्य mahā aiśvarya = mahaiśvarya
$\text{अ, आ} + \text{ओ} = \text{अो}$	खेलन औंकारम् = खेलनेांकारम् जलेन ओंकारम् = जलेनौंकारम् jalena omkāram = jalenaumkāram
$\text{अ, आ} + \text{आ} = \text{आ}$	महा आशस् = महाशः महा औजस् = महौजः mahā aujas = mahaujah

กรณีที่ 3

- ✓ กรณีที่คำหน้าลงท้ายด้วยสระอื่นๆ นอกจาก อ, आ สนธิกับ คำหลังที่ขึ้นต้นด้วยสระทั้งหมด (ในตัวอย่าง เราจะแทน สระหลังทั้งหมด ด้วยอักษร V) มีกฎดังนี้

$\text{अ, ई} + \text{V} = \text{अV}$	फलानि असिना = फलान्यसिना फलानि असिना = फलान्यसिना phalāni asinā = phalānyasina
--------------------------------------	--

उ, ऋ + V	= वृV	सद्येषु ऋषिः	= सद्येषुऋषिः
		सत्येषु ऋषिः	= सत्येष्वृषिः
		satyeṣu ṛṣiḥ	= satyeṣvṛṣiḥ

ए, ए + V = रुV | ไม่มีตัวอย่าง

ए + V = लृV | ไม่มีตัวอย่าง

ऐ + V	= ए* V**	गङ्गे ऋषिः	= गङ्गे ऋषिः
		कटे ऋषिः	= कट ऋषिः
		kaṅge ṛṣiḥ	= kaṭa ṛṣiḥ

ऌ + V	= एा* V	गङ्गायै इह	= गङ्गाया इह
		कञ्जायै इह	= कञ्जाया इह
		kaññāyai iha	= kaññāyā iḥ

ऌ + V = ए* V** | ไม่มีตัวอย่าง

ऐ + V	= एावृV	तेवा आकञ्चतः	= तेवावाकञ्चतः
		देवी आगच्छतः	= देवावागच्छतः
		devau āgacchataḥ	= devāvāgacchataḥ

***ข้อสังเกต** สนธิภายนอกเขียนต่างกัน (ในการทำสนธิภายในคูตารางอันตะสธา หน้า 15)

****กรณีพิเศษ** เมื่อมีสระ ऐ (e, ए) และ ऌ (o, ओ) เป็นเสียงท้ายของคำหน้า และมีเสียง अ (a, अ) ตามหลังมาทันที เสียง अ (a, अ) ที่ต้นของคำหลังจะถูกกลืนหายไป แล้วถูกแทนที่ด้วยเครื่องหมาย ' (สำหรับอักษรโรมันและอักษรไทย) หรือ ऽ อวัตรหะ (สำหรับอักษรเทวนาครี) กรณีนี้ใช้บ่อยมาก เช่น

ऐ + अ = ऐ'	वृकृषे अथ	= वृकृषे'थ
ए + अ = एऽ	वृक्षे अद्य	= वृक्षेऽद्य
e + a = e'	vṛkṣe adya	= vṛkṣe'dya
ऌ + अ = ऌ'	ไม่มีตัวอย่าง	

~ คูตารางสระสนธิหน้า 19-20 เทียบเคียงด้วย ~

Sanskrit Tip 3

สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียก **สระหน้า** หรือ**สระหนตัน**

สระหน้าของศัพท์หลัง เรียก **สระหลัง** หรือ**สระหนปลาย**

เช่น มม + เหว = มไมว (mama+eva = mamaiva)

สระ อ (a) เป็นสระที่สุดของศัพท์หน้า จึงเรียกสระหน้าหรือสระหนตัน

สระ เอ (e) เป็นสระหน้าของคำหลัง จึงเรียกสระหลัง หรือสระหนปลาย

ในพยัญชนะสนธิก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้

ตารางสระสนธิ (อักษรเทวนาครี)

← สระหน้า →											สระหลัง		
अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ऌ	ए	ऐ	ओ	औ	↓
आ	य	व	र	ल	ए ऽ	आ अ	ओ ऽ	आव	अ				
आ	या	वा	रा	ला	अ आ	आ आ	अ आ	आवा	आ				
ए	ई	वि	रि	लि	अ इ	अ इ	अ इ	आवि	इ				
ए	ई	वी	री	ली	अ ई	आ ई	अ ई	आवी	ई				
ओ	यु	ऊ	रु	लु	अ उ	आ उ	अ उ	आवु	उ				
ओ	यू	ऊ	रू	लू	अ ऊ	आ ऊ	अ ऊ	आवू	ऊ				
अर्	यु	वृ	ऋ	-	अ ऋ	आ ऋ	अ ऋ	आवृ	ऋ				
अर्	यू	वृ	ऋ	-	अ ऋ	आ ऋ	अ ऋ	आवृ	ऋ				
अल्	यू	वृ	ऋ	-	अ लृ	आ लृ	अ लृ	आलृ	लृ				
ऐ	ये	वे	रे	ले	अ ऐ	आ ऐ	अ ऐ	आवे	ऐ				
ऐ	यै	वै	रै	लै	अ ऐ	आ ऐ	अ ऐ	आवै	ऐ				
औ	यो	वो	रो	लो	अ ओ	आ ओ	अ ओ	आवो	ओ				
औ	यौ	वौ	रौ	लौ	अ औ	आ औ	अ औ	आवौ	औ				
A	B	C	D	E	F	G	H	I					

ให้สังเกต ด้านบนในช่อง F, G, H (เขียนห่างกัน)

ตารางสระสนธิ (อักษรไทย)

สระหน้า											สระหลัง		
อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	ฤ	ฦ	ฦ	เอ	ไ	โ	เอา	↓
อา		ย		ว		ร		ล	เอ '	อา อ	โ	เอา	อ
อา	ยา			วา		รา		ลา	อ อา	อา อา	อ อา	อาวา	อา
เอ		อี		วี		รี		ลี	อ อี	อ อี	อ อี	อาวี	อิ
เอ		อี		วี		รี		ลี	อ อี	อา อี	อ อี	อาวี	อี
โ		ยุ		อู		รุ		ลู	อ อุ	อา อุ	อ อุ	อาอุ	อุ
โ		ยุ		อู		รู		ลู	อ อู	อา อู	อ อู	อาอู	อู
อรุ	ยุฤ			วฤ		ฦ		-	อ ฤ	อา ฤ	อ ฤ	อาวฤ	ฤ
อรุ	ยุฦ			วฦ		ฦ		-	อ ฦ	อา ฦ	อ ฦ	อาวฦ	ฦ
อล	ยุฦ			วฦ		ฦ		-	อ ฦ	อา ฦ	อ ฦ	อาวฦ	ฦ
โ		เย		เว		เร		เล	อ เ	อา เ	อ เ	อาเว	เอ
โ		โย		โว		โร		โล	อ โ	อา โ	อ โ	อาโว	โ
เอา		โย		โว		โร		โล	อ โ	อา โ	อ โ	อาโว	โ
เอา		เยา		เวา		เรา		เลา	อ เอา	อา เอา	อ เอา	อาเวา	เอา

ตารางสระสนธิ (อักษรโรมัน)

สระหน้า											สระหลัง		
a	ā	i	ī	u	ū	ṛ	ṝ	ḷ	e	ai	o	au	↓
ā		ya		va		ra		la	e '	ā a	o '	āv	a
ā	yā			vā		rā		lā	a ā	ā ā	a ā	āvā	ā
e		ī		vi		ri		li	a i	a i	a i	āvī	i
e		ī		vī		rī		lī	a ī	ā ī	a ī	āvī	ī
o		yu		ū		ru		lu	a u	ā u	a u	āvū	u
o	yū			ū		rū		lū	a ū	ā ū	a ū	āvū	ū
ar	yṛ			vṛ		ṛ		-	a ṛ	ā ṛ	a ṛ	āvṛ	ṛ
ar	yṝ			vṝ		ṝ		-	a ṝ	ā ṝ	a ṝ	āvṝ	ṝ
al	yḷ			vḷ		ṝ		-	a ḷ	ā ḷ	a ḷ	āvḷ	ḷ
ai	ye			ve		re		le	a e	ā e	a e	āve	e
ai	yai			vai		rai		lai	a ai	ā ai	a ai	āvai	ai
au	yo			vo		ro		lo	a o	ā o	a o	āvō	o
au	yau			vau		rau		lau	a au	ā au	a au	āvau	au

2.2 พยัญชนะสนธิ

พยัญชนะสนธิ คือ การเปลี่ยนแปลงพยัญชนะท้ายสุดของคำ เมื่อพบกับพยัญชนะ หรือสระต้นคำอื่นในประโยค หรือในสมาส อีกประการหนึ่งเมื่อพบกับวิภक्ति หรือปัจจัย ที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ คำภาษาสันสกฤตที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ (หรือเครื่องหมาย) เมื่ออยู่หน้าพยัญชนะหรือสระต้นคำ (อักษรหลัง, อักษรหนปลาย) แบ่งอย่างกว้างๆ ได้ 2 ประเภท คือ การเปลี่ยนฐานกรณ์ และการเปลี่ยนคุณภาพ^๐ ดังนี้

การเปลี่ยนฐาน ได้แก่ การเปลี่ยนฐานจากตำแหน่งเดิมซึ่งเป็นที่เกิดของเสียง จากฐานหนึ่ง ไปอีกฐานหนึ่ง โดยมากพยัญชนะสุดท้ายที่จะเปลี่ยน คือ พยัญชนะ ทันตยะ (dentals) อนุสวาระ และ วิสวระ หรือ **ส** เช่น พยัญชนะ **ต** (ทันตยะ - dental) เป็นหนตัน อยู่หน้า **จ** (तालप्य - palatal) ซึ่งเป็นหนปลาย ให้เปลี่ยนเป็น ตาลัพยะ (palatal) ดังตัวอย่าง คือ

तदु+ज = तदुज

तत्+च = तच्च

tat+ca = tacca

การเปลี่ยนคุณภาพ มักเป็นอักษรเสียงก้อง (โฆษะ - sonants) ที่อยู่ต้นคำหลัง (หนปลาย) บังคับพยัญชนะท้ายคำหน้า (หนตัน) ให้เป็นเสียงก้อง (โฆษะ - sonants) ตาม และในทางตรงกันข้าม อักษรเสียงไม่ก้อง (อโฆษะ - surds) ที่อยู่ต้นคำหลัง (หนปลาย) จะบังคับพยัญชนะท้ายคำหน้า (หนตัน) ให้เป็นอักษรเสียงไม่ก้อง (อโฆษะ - surds) ตามหรือมีการแทรกเสียงอูษมัน (sibilants) เป็นต้น ตัวอย่างในข้อนี้ ดังนี้

गकुपु+गिः = गकुपुगिः

ककुपु+भिः = ककुब्भिः

kakup+bhis = kakubbhih

Sanskrit Tip 4

เมื่อต้องการทราบพยัญชนะที่เป็นอโฆษะ และโฆษะ เพื่อประโยชน์ในการทำสนธิ วิธีง่ายๆ คือ จำเฉพาะ “อโฆษะ” 13 ตัว คือ พยัญชนะต้น 2 ตัวแรกของ 5 वररुค ได้แก่ **ग ख, ज ङ, ग्, ज, त, ठ** และ **पु फ** รวม 10 ตัว รวมกับอีก 3 ตัว คือ **सु षु सु** เป็น 13 ตัว = อโฆษะ ส่วนที่เหลือทั้งหมดเป็นโฆษะ (รวมสระทั้งหมดด้วย) ดังนั้น จึงได้สูตร **อโฆษะ = 13 ส่วน โฆษะ = -13** นั่นเอง

ในการต่อพยัญชนะสนธิ ส่วนมากได้แก่คำที่ลงท้ายด้วย **ग ग्, त पु, ङ नु, म** หลักเกณฑ์ในการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะต่างๆ ดังกล่าวนี้ อธิบายได้ดังต่อไปนี้ (ดูตารางสรุปฐานกรณ์ บทที่ 1 หน้า 1 เทียบเคียงด้วย)

^๐ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, **ไวยากรณ์สันสกฤตเบื้องต้น เล่ม 1** (เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 314-303) (กรุงเทพฯ, 2527). (ต้นฉบับกระดาษถ่ายสำเนา), 18-21.

2.2.1 เมื่อ ก (क्, k) อยู่ท้ายคำ (เป็นหนตัน)

- อักษรที่ตามมาเป็นอโษษะ ให้คงไว้
- อักษรที่ตามมาเป็นโษษะ ก เปลี่ยนเป็น ค (k > g) เช่น

समयक+उक्तम् = समयकुक्तम् सम्यक्+उक्तम् = सम्यगुक्तम् samyak+uktam = samyaguktam

तिक्+भिस् = तिग्भिस् dik+bhis = digbhis

- ✓ อักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก⁹ (น , ม) นอกจากเปลี่ยน ก เป็น ค ได้แล้ว ยังเปลี่ยน ก เป็นพยัญชนะที่สุตวรรค คือ ง (k > ṅ) ได้ด้วย เช่น

तिक्+नागः = तिग्नागः dik+nāgaḥ = dignāgaḥ

หรือ = तिङ्नागः = दिङ्नागः = diṅnāgaḥ

- ✓ เมื่อเปลี่ยน ก เป็น ค แล้ว เฉพาะเมื่อ ห มาตาม(เป็นหนปลาย) ห เปลี่ยนเป็น พยัญชนะตัวที่ 4 ในวรรค คือ ञ (h > ṅh¹⁰) ได้ด้วย เช่น

तिक्+हस्तिनः = तिग्हस्तिनः dik+dhastinaḥ = dighastinaḥ

หรือ = तिक्खस्तिनः = दिग्घस्तिनः = digghastinaḥ

2.2.2 เมื่อ ฏ (ट्, ṭ) อยู่ท้ายคำ (เป็นหนตัน)

- อักษรที่ตามมาเป็นอโษษะ ให้คงไว้
- อักษรที่ตามมาเป็นโษษะ ฏ เปลี่ยนเป็น ฑ (ṭ > ḍ) เช่น

परिव्राट्+अयम् = परिव्राडयम् parivrāṭ+ayam = parivrāḍayam

परिव्राट्+हसति = परिव्राड् हसति parivrāṭ+hasati = parivrāḍ hasati

- ✓ อักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก⁹ (น , ม) นอกจากเปลี่ยน ฏ เป็น ฑ ได้แล้ว ยังเปลี่ยน ฏ เป็นพยัญชนะที่สุตวรรค คือ ढ (ṭ > ṇ) ได้ด้วย เช่น

राट्+नन्दति = राड् नन्दति rāṭ+nandati = rāḍ nandati

หรือ = राण्णन्दति = राण्णन्दति = rāṇ nandati

- ✓ เมื่อเปลี่ยน ฏ เป็น ฑ แล้ว เฉพาะเมื่อ ห มาตาม(เป็นหนปลาย) ห เปลี่ยนเป็น พยัญชนะตัวที่ 4 ในวรรค คือ ढ (h > ḍh¹¹) ได้ด้วย เช่น

परिव्राट्+हतः = परिव्राड् हतः parivrāṭ+hataḥ = parivrāḍ hataḥ

หรือ = परिव्राड् ढतः = परिव्राड् ढतः = parivrāḍ ḍhataḥ

⁹ พยัญชนะนาสิก คือ ตัวที่ 5 ของทุกวรรค ในพยัญชนะสนธิ⁹ นี้ มักเป็น น, म (न्, म् / n, m)

¹⁰ ในทางภาษาศาสตร์เป็นเพียงการซ้อนหน่วยเสียง /g/ (g+h = gg)

¹¹ ในทางภาษาศาสตร์เป็นเพียงการซ้อนหน่วยเสียง /d/ (d+h = dd)

2.2.3 เมื่อ प (प, p) อยู่ท้ายคำ (เป็นหนตัน)

- อักษรที่ตามมาเป็น **อโฆषะ** ให้คงไว้
- อักษรที่ตามมาเป็น **โฆषะ** प เปลี่ยนเป็น **प** (p > b) เช่น

ककुप+अत्र = ककुबत्र ककुप+अत्र = ककुबत्र kakup+atra = kakubatra
 अप+घतः = अबघतः अप+घतः = अबघतः ap+ghataḥ = abghataḥ

- ✓ อักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก (न , म) นอกจากเปลี่ยน प เป็น **प** ได้แล้วยังเปลี่ยน प เป็นพยัญชนะที่สุवरค คือ **म** (p > m) ได้ด้วย เช่น

त्रिष्टुप+नूनम् = त्रिष्टुप नूनम् त्रिष्टुप+नूनम् = त्रिष्टुब नूनम् triṣṭup+nūnam = triṣṭub nūnam
หรือ = त्रिष्टुम नूनम् = त्रिष्टुम् नूनम् = triṣṭum nūnam

- ✓ เมื่อเปลี่ยน प เป็น **प** แล้ว เฉพาะเมื่อ **ह** ตามมา(เป็นหนปลาย) **ह** เปลี่ยนเป็นพยัญชนะตัวที่ 4 ในวรรค คือ **ग** (h > bh¹²) ได้ด้วย เช่น

अप+हरन्म = अह हरन्म अप+हरन्म = अब हरन्म ap+haranam = ab haranam
หรือ = अह गरन्म = अब भरन्म = ab bharanam

2.2.4 เมื่อ त (त, t) อยู่ท้ายคำ (เป็นหนตัน)

- อักษรที่ตามมาเป็น **ग ख द ण प ङ ष ण** (อโฆषะ) ให้คงไว้
- อักษรที่ตามมาเป็น **ज ङ** หรือ **च** เปลี่ยนเป็น **ज** (t > c) เช่น

सुवित्+चरति = सुविच्चरति सुवित्+चरति = सुविच्चरति suvit+carati = suviccarati
 सुर्यात्+छाया = सुर्याच्चया सुर्यात्+छाया = सुर्याच्चया suryāt+chāyā = suryācchāyā

- ✓ เฉพาะ **च** เปลี่ยนเป็น **ज** ได้บ้าง เช่น

नृपात्+सत्रुस् = नृपाजसत्रुस् नृपात्+सत्रुस् = नृपाच्चसत्रुस् nrpāt+sātrus = nrpācśātrus
หรือ = नृपाजसत्रुस् = नृपाच्चसत्रुस् = nrpācchātrus

- อักษรที่ตามมาเป็น **ख** หรือ **ङ** เปลี่ยนเป็น **ख** (t > j) เช่น

मेघात्+जलम् = मेघाज्जलम् मेघात्+जलम् = मेघाज्जलम् meghāt+jalam = meghājjam

- อักษรที่ตามมาเป็น **ण** หรือ **ञ** เปลี่ยนเป็น **ण** (t > ṭ) เช่น

तत्+टीका = तट्टीका तत्+टीका = तट्टीका tat+ṭikā = taṭṭikā

एतत्+ठकगुरः = एतट्ठकगुरः एतत्+ठकगुरः = एतट्ठकगुरः etat+ṭhakguraḥ = etaṭṭhakguraḥ

- อักษรที่ตามมาเป็น **ण** หรือ **ड** เปลี่ยนเป็น **ण** (t > ḍ) เช่น

तत्+डयते = तट्टयते तत्+डयते = तट्टयते tat+ḍayate = taṭṭayate

¹² ในทางภาษาศาสตร์เป็นเพียงการซ้อนหน่วยเสียง /b/ (b+h = bbh)

- อักษรที่ตามมาเป็น **ล** เปลี่ยนเป็น **ฬ** (t > l) เช่น

ปาปาต+โลกาต = ปาปาฬโลกาต पापात्+लोकान् = पापाऌ्लोकान् pāpāt+lokāt = pāpāḷlokāt

- อักษรที่ตามมาเป็น **โฆษะที่เหลือง** เปลี่ยนเป็น **ฑ** (t > d) เช่น

ปาปาต+รक्षति = ปาปาฑรक्षति पापात्+रक्षति = पापाऌ्रक्षति pāpāt+rakṣati = pāpāḍrakṣati

เมฆาต+อत्र = เมฆาऌत्र मेघात्+अत्र = मेघाऌत्र meghāt+atra = meghāḍatra

- ✓ เมื่อเปลี่ยน **ต** เป็น **ฑ** แล้ว เฉพาะเมื่อ **ห** ตามมา (เป็นหนปลาย) **ห** เปลี่ยนเป็น พยัญชนะตัวที่ 4 ในวรรค คือ **ห** (h > dh¹³) ได้ด้วย เช่น

ตต+हुतम् = तत हुतम् तत्+हुतम् = तद् हुतम् tat+hutam = tad hutam

หรือ = तत हुतम् = तद् हुतम् = tad dhutam

- ✓ อักษรที่ตามมาเป็น พยัญชนะนาสิก (น , ม) นอกจากเปลี่ยน **ต** เป็น **ฑ** ได้แล้วยังเปลี่ยน **ต** เป็น พยัญชนะที่สูดวรรค คือ **น** (t > n) ได้ด้วย เช่น

คฤहाต+नयति = कृहाऌनयति गृहात्+नयति = गृहाऌनयति ḡrhāt+nayati = ḡrhāḍnayati

หรือ = कृहाननयति = गृहाननयति = ḡhānnayati

2.2.5 เมื่อ **น** (न्, n) อยู่ท้ายคำ (เป็นหนต้น)

- อักษรที่ตามมาเป็น **ช** หรือ **ฉ** เปลี่ยนเป็น **ञ** (n > ñ) เช่น

ตาน+जनान् = ताऌजनान् तान्+जनान् = ताऌजनान् tān+janān = tāñjanān

- อักษรที่ตามมาเป็น **ล** เปลี่ยนเป็น **ऌ** หรือ **ऍ** ก็ได้ เช่น

ตาน+โลกान् = ताऌโลกान् तान्+लोकान् = तां लोकान् tān+lokān = tāḷlokān

หรือ = ताऍโลกान् = ताऌโลกान् = tāḷlokān

- อักษรที่ตามมาเป็น **ศ** เปลี่ยนเป็น **ञ** (n > ñ) เปลี่ยน **ศ** เป็น **ञ** ด้วยก็ได้ เช่น

ตาน+सत्रुन् = ताऌसत्रुन् तान्+सत्रुन् = ताऌसत्रुन् tān+śatrūn = tāñśatrūn

หรือ = ताऌञत्रुन् = ताऌञत्रुन् = tāñśatrūn

- อักษรที่ตามมาเป็น **ฑ** หรือ **ण** เปลี่ยนเป็น **ण** (n > ṇ) เช่น

มahan+धामरः = महाण धामरः महान्+धामरः = महाण् धामरः mahān+dhāmarah = mahāñ dhāmarah

- อักษรที่ตามมาเป็น ตัวที่ 1 หรือ 2 ของวรรค ๑ วรรค ๒ (คือ **จ**, **ฉ**, **ญ**, **ञ**, **ต**) ให้เปลี่ยนเป็น **ऌ** หรือ **ऍ** แล้วแทรก **ก** (sibilant) ให้เข้ากับฐานเกิดของ พยัญชนะในวรรคนั้นๆ เช่น

เทवान्+ज = तेवाऌज देवान्+च = देवाऌञ devān+ca = devāḷśca

¹³ ในทางภาษาศาสตร์เป็นเพียงการซ้อนหน่วยเสียง /d/ (d+h = ddh)

มหาน+ङ्गुกระ = มหาङ्गुกระ महान्+ठक्करः = महांठक्करः mahān+ṭhakkuraḥ = mahāṃṣṭhakkuraḥ

เทวาน+तथा = เทवासुता देवान्+तथा = देवास्तथा devān+tathā = devāṃstathā

- อักษรที่ตามมาที่เหลือทั้งหมด ให้คงไว้

หมายเหตุ

1. เมื่อพยัญชนะมีอยู่ในที่สุดบท ให้ลบตัวอื่นๆ เสีย หรือไว้เพียงตัวเดียว, ถ้ามีอยู่ในที่สุดศัพท์ ไม่ต้องลบ เช่น

บท : मरुत्+स् = मरुत् मरुत्+स् = मरुत् mārut+s = mārut

ศัพท์ : निन्तु, उरुक् निन्द्, उर्क् nind, ūrk

2. พยัญชนะตัวที่ 2, 3 และ 4 ของพยัญชนะวรรคจะลงท้ายคำที่ผันวิภक्तिแล้วไม่ได้ ถ้าลงท้ายเมื่อผันแล้ว พยัญชนะเหล่านี้จะเปลี่ยนรูปเป็นตัวที่ 1 ของวรรคเดียวกัน เช่น

आपत् > आपत् आपद् > आपत् āpad > āpat

3. เมื่อพยัญชนะนาสิก ञ, ण และ न् อยู่ท้ายคำ (เป็นหนตัน) และอยู่หลังสระเสียงสั้น (สระเสียงสั้นอยู่หน้า) ให้ซ้อนตัวมันเองเข้าอีกตัวหนึ่งได้ เช่น

प्रत्यङ्+आस्ते = प्रत्यङ्गास्ते प्रत्याङ्+आस्ते = प्रत्याङ्गास्ते pratyāṅ+āste = pratyāṅgāste

सुगण्+आस्ते = सुगणास्ते सुगण्+आस्ते = सुगणास्ते sugaṅ+āste = sugaṅgāste

धावन्+अस्वः = धावन्स्वः धावन्+अस्वः = धावन्स्वः dhāvan+asvaḥ = dhāvannaśvaḥ

4. ञ (च्, ch) เป็นหนปลาย อักษรหนตันเป็นสระเสียงสั้น (บางทีก็รวมทั้งเสียงยาวด้วย) หรือมีอุปสรรค आ (आ, ā) หรือ मा (मा, mā) อยู่ข้างหน้า ให้ซ้อน च् (ca) มาข้างหน้า เช่น

अत्र+छाया = अत्रच्छाया अत्र+छाया = अत्रच्छाया atra+chāyā = atracchāyā

मा+चिन्नः = माच्चिन्नः मा+चिन्नः = माच्चिन्नः mā+chinnah = mācchinnah

5. สนธิที่มีพยัญชนะ म्, स्, श्, ञ และ ङ อยู่ท้ายคำ จะยกไปอธิบายในหัวข้อใหม่ (ข้อ 2.3) ด้วยเห็นว่ามิใช่ใช้ในภาษาสันสกฤตทั้งปวง

6. คูตารางพยัญชนะสนธิ หน้า 26-28 เทียบเคียงด้วย

ตารางพยัญชนะสนธิ (อักษรเทวนาครี)

อักษรหน้า											
	क्	ट्	त्	प्	ङ्	न्	म्	स् (ः) / र्	अस् (आः)	अस् (अः)	อักษรหลัง ↓
1	क्	ट्	त्	प्	ङ्	न्	◌ं	◌ः	आः	अः	क् / ख्
2	ग्	ङ्	द्	ब्	ङ्	न्	◌ं	र्	आ	ओ	ग् / घ्
3	क्	ट्	च्	प्	ङ्	◌श्	◌ं	श्	आश्	अश्	च् / छ्
4	ग्	ङ्	ज्	ब्	ङ्	ज्	◌ं	र्	आ	ओ	ज् / झ्
5	क्	ट्	ट्	प्	ङ्	◌ष्	◌ं	ष्	आष्	अष्	ट् / ठ्
6	ग्	ङ्	ङ्	ब्	ङ्	ण्	◌ं	र्	आ	ओ	ङ् / ङ्
7	क्	ट्	त्	प्	ङ्	◌स्	◌ं	स्	आस्	अस्	त् / थ्
8	ग्	ङ्	द्	ब्	ङ्	न्	◌ं	र्	आ	ओ	द् / ध्
9	क्	ट्	त्	प्	ङ्	न्	◌ं	◌ः	आः	अः	प् / फ्
10	ग्	ङ्	द्	ब्	ङ्	न्	◌ं	र्	आ	ओ	ब् / भ्
11	ग्/ङ्	ण्	न्	म्	ङ्	न्	◌ं	र्	आ	ओ	nasals(n/m)
12	ग्	ङ्	द्	ब्	ङ्	न्	◌ं	र्	आ	ओ	य् / व्य्
13	ग्	ङ्	द्	ब्	ङ्	न्	◌ं	zero ¹	आ	ओ	र्
14	ग्	ङ्	ल्	ब्	ङ्	ल् ²	◌ं	र्	आ	ओ	ल्
15	क्	ट्	च् (छ)	प्	ङ्	ज् (ञ/छ)	◌ं	◌ः	आः	अः	श्
16	क्	ट्	त्	प्	ङ्	न्	◌ं	◌ः	आः	अः	ष् / स्
17	ग् (घ)	ङ् (ढ)	द् (ध)	प् (भ)	ङ्	न्	◌ं	र्	आ	ओ	ह्
18	ग्	ङ्	द्	ब्	ङ्/ ङ्ङ ³	न्/ न्न ³	म्	र्	आ	अ ⁴	vowels
19	क्	ट्	त्	प्	ङ्	न्	म्	◌ः	आः	अः	zero
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	

หมายเหตุ

1. -स् (-ः) หรือ र् หายไป, และถ้ามี अ, इ, उ อยู่ข้างหน้าจะกลายเป็น आ, ई, ऊ
2. เช่น तान्+लबस्व = ताल्लबस्व หรือ तां लबस्व
3. เป็นสองตัวเฉพาะเมื่อสระด้านหน้าเป็นเสียงสั้น
4. ยกเว้น अस् (अः)+अ = ओऽ (S = เครื่องหมายอวัตรหะ ในอักษรไทยและอักษรโรมันจะแทนด้วยเครื่องหมาย ') เช่น देवस् अत्र = देवोऽत्र

พยัญชนะสนธิ (อักษรไทย)

		อักษรหน้า										อักษรหลัง ↓			
		ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม		ย (ะ) /ร	อา (อะ)	อ (อะ)
1	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ก/ข	
2	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ค/ข	
3	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	จ/ฉ	
4	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ช/ฌ	
5	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ฎ/จ	
6	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ฏ/ฌ	
7	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ต/ถ	
8	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ท/ถ	
9	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ป/ฝ	
10	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	พ/ภ	
11	ค/ง	น	น	ม	ย (ะ)	น	ม	ย (ะ)	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	nasals/n/m	
12	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ย/ร	
13	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	zero ¹	อา (อะ)	อ (อะ)	ร
14	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ล	
15	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ศ	
16	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ษ/ส	
17	ค(ข)	ข(ฌ)	ท(ถ)	พ(ภ)	ง	น	ม	ย (ะ)	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	ห	
18	ค	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	vowels	
19	ก	ข	ค	ด	ต	ถ	ท	ด	น	ม	ย (ะ)	อา (อะ)	อ (อะ)	zero	
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J					

หมายเหตุ

1. -ย (ะ) หรือ ร หายไป, และถ้ามี อ, อิ, อุ อยู่ข้างหน้าจะกลายเป็น อา, อี, อุ
2. เช่น ตาน+ลพสว = ตาลลพสว หรือ ต่า ลพสว
3. เป็นสองตัวเฉพาะเมื่อสระด้านหน้าเป็นเสียงสั้น
4. ยกเว้น อ (อะ)+อ = โอ (โ) (โ = เครื่องหมายอวัตรหะ ในอักษรไทยและอักษรโรมันจะแทนด้วยเครื่องหมาย ') เช่น เทวส อตฺร = เทโว 'ตฺร

พยัญชนะสนธิ (อักษรโรมัน)

อักษรหน้า											อักษรหลัง ↓
k	ṭ	t	p	ñ	n	m	s (ḥ) /r	ās (āḥ)	as (aḥ)	ยกเว้น as /ās	
1	k	ṭ	t	p	ñ	n	m	ḥ	āḥ	aḥ	k/kh
2	g	ḍ	d	b	ñ	n	m	r	ā	o	g/gh
3	k	ṭ	c	p	ñ	mś	m	ś	ās	aś	c/ch
4	g	ḍ	j	b	ñ	ñ	m	r	ā	o	j/jh
5	k	ṭ	ṭ	p	ñ	mṣ	m	ṣ	ās	aṣ	ṭ/ṭh
6	g	ḍ	ḍ	b	ñ	ṇ	m	r	ā	o	ḍ/ḍh
7	k	ṭ	t	p	ñ	mś	m	s	ās	as	t/th
8	g	ḍ	d	b	ñ	n	m	r	ā	o	d/dh
9	k	ṭ	t	p	ñ	n	m	ḥ	āḥ	aḥ	p/ph
10	g	ḍ	d	b	ñ	n	m	r	ā	o	b/bh
11	g /ñ	ṇ	n	m	ñ	n	m	r	ā	o	nasals(n/m)
12	g	ḍ	d	b	ñ	n	m	r	ā	o	y/v
13	g	ḍ	d	b	ñ	n	m	zero ¹	ā	o	r
14	g	ḍ	l	b	ñ	l̥ ²	m	r	ā	o	l
15	k	ṭ	c(ch)	p	ñ	ñ(ś/ch)	m	ḥ	āḥ	aḥ	ś
16	k	ṭ	t	p	ñ	n	m	ḥ	āḥ	aḥ	ṣ/s
17	g(gh)	ḍ(ḍh)	d(dh)	b(bh)	ñ	n	m	r	ā	o	h
18	g	ḍ	d	b	ñ/ññ ³	n/nn ³	m	r	ā	a ⁴	vowels
19	k	ṭ	t	p	ñ	n	m	ḥ	āḥ	aḥ	zero
	A	B	C	D	E	F		H	I	J	

หมายเหตุ

1. -s (-ḥ) หรือ r หายไป, และถ้ามี a, i, u อยู่ข้างหน้าจะกลายเป็น ā, ī, ū
2. เช่น tān+labhasva = tāllabhasva หรือ tāṃ labhasva
3. เป็นสองตัวเฉพาะเมื่อสระด้านหน้าเป็นเสียงสั้น
4. ยกเว้น as (aḥ)+a = o' (S = เครื่องหมายอวัครหะ ในอักษรไทยและอักษรโรมันจะแทนด้วยเครื่องหมาย ') เช่น devas atra = devo'tra

2.3 สนธิบางประการ (ใช้บ่อย)

2.3.1 สนธิ ม ที่อยู่ท้ายคำนาม

สูตร = ม + พยัญชนะ = อนุสวาระ (นิคหิต) แต่ ม + สระ ประสมไปเลย

กฎ ม หรือ อนุสวาระ สนธิ

1. ม มีพยัญชนะตามมา ให้เปลี่ยนเป็น อนุสวาระ โดยเขียนห่างกัน เช่น

फलम् खाति	=	फलं खाति	(เขา) กินผลไม้
फलम् खादति	=	फलं खादति	
phalam khādati	=	phalam khādati	

2. ม มีสระตามมา ให้เขียนประสมกับสระนั้นได้ทันที เช่น

फलम् अस्वः	=	फलमस्वः	ผลไม้.....ม้า
फलम् अस्वः	=	फलमस्वः	
phalam aśvaḥ	=	phalamaśvaḥ	

2.3.2 กฎการเปลี่ยน น เป็น ญ ต้องมีกฎครบทั้ง ๓ ข้อ ดังนี้

สูตร	อักษรหน้า	ไม่มีพยัญชนะวรรคคั่น		ตามด้วย
	ฤ ृ ฤ ษ (ตัวใดตัวหนึ่ง)	ยกเว้น วรรค ก, ป และ ห ृ ษ	น	สระ หรือ น ม ृ ษ

กฎการเปลี่ยน น เป็น ญ ดังนี้

1. ในคำนั้นต้องมี ฤ, ृ, ฤ, ษ ตัวใดตัวหนึ่งหรือทั้งหมดก็ได้อยู่หน้า น
2. ระหว่าง ฤ, ृ, ฤ, ษ กับ น ไม่มีพยัญชนะอื่นคั่น ยกเว้น วรรค ก, วรรค ป และ ห, ृ, ษ
3. มีสระหรือ น, ม, ृ, ษ ตามหลังติดกับ น

ตัวอย่าง

ग्रामेण	ग्रामेण	grāmeṇa	=	หมู่บ้าน	เปลี่ยน น เป็น ญ เพราะมีกฎครบทั้ง 3 ข้อ
दक्षिणस्	दक्षिणस्	dakṣiṇas	=	ทิศใต้	
रुद्रेण	रुद्रेण	rudreṇa	=	พระศิวะ	

แต่ ปกฺษिन् पक्षिन् pakṣin [นก] ไม่เปลี่ยน เพราะ ผิดกฎข้อ 3 คือ น ไม่มีสระตามหลัง

2.3.3 กฎการเปลี่ยน ส ร

ก. เมื่อสนธิกับกลุ่มพยัญชนะอโฆษะ

1. พยัญชนะ ส / ร เมื่ออยู่ตำแหน่งท้ายคำหรือท้ายประโยค จะเปลี่ยนเป็นวิสรคะเสมอ
2. เมื่อพยัญชนะ ส / ร อยู่ตำแหน่งท้ายคำ และคำที่ตามมาขึ้นต้นด้วย ก ข หรือ ป ผ ให้แปลง ส / ร เป็นวิสรคะ เช่น ข้อต้น
3. เมื่อพยัญชนะ ส / ร อยู่ตำแหน่งท้ายคำ และคำที่ตามมาขึ้นต้นด้วยอุสุ่ม (อูษมัน) คือ ค ฆ ส ให้แปลง ส / ร เป็นวิสรคะ เช่น ข้อต้น หรือจะแปลงเป็นอุสุ่ม อย่างเดียวกับตัวที่ตามมาก็ได้ (การเปลี่ยนแปลงมักเปลี่ยนไปตามฐานที่เกิดเสียงของวรรคนั้นๆ)¹⁴

ข. เมื่อสนธิกับกลุ่มอักษรโฆษะ

1. พยัญชนะ ส / ร เมื่ออยู่ตำแหน่งท้ายคำ และอักษรที่ตามมาเป็นโฆษะจะเปลี่ยนเป็น ร เสมอ ยกเว้นตัวที่ตามมาเป็น ร ให้ลบ ร ตัวหน้าแล้วที่ชะสรรหน้า ร ที่ลบ

ก. สูตร ส ร เมื่อสนธิพยัญชนะอโฆษะ

	พยัญชนะหน้า	พยัญชนะหลัง
	ส ร / ส ร	↓
1.	-ะ / :	ก, ข / क्, ख्
2.	ค / च	จ, ฉ / च्, छ्
3.	ฆ / ष	ฎ, ฏ / ट्, ठ्
4.	ส / स्	ต, थ / त्, थ्
5.	-ะ / :	ป, ผ / प्, फ्
6.	-ะ, ค / :, च	ค / च
7.	-ะ, ฆ / :, ष	ฆ / ष
8.	-ะ, ส / :, स्	ส / स्
9.	-ะ / :	อยู่ท้ายประโยค

ข. สูตร ส ร เมื่อสนธิกับกลุ่มอักษรโฆษะ

10.	ร / ्र	อักษรหลังเป็นโฆษะ
11.	แต่ถ้า เมื่อพยัญชนะหลังเป็น ร ให้ลบ ร ตัวหน้า แล้วที่ชะสรรหน้า ร ที่ลบ (เขียนห่างกัน) เช่น	
	ที่ชะ	ตัวอย่างการสนธิ
	อ	<p>पुनर् + रामस् = पुना रामः</p> <p>पुनर् + रामस् = पुना रामः</p> <p>punar + rāmas = punā rāmaḥ</p>
	อิ	<p>अग्निस् + रामस् = अग्नी रामः</p> <p>agnis + rāmas = agnī rāmaḥ</p>

*ในภาษาสันสกฤตจะไม่มี ร ที่ซ้อนกันเองเลย

¹⁴ ส เป็นหนึ่งในเสียงอูษมัน (sibilants) ซึ่งความจริงมี 5 เสียง คือ ค ฆ ส และวิสรคะที่เป็นขิหามูลียะ (เกิดที่คอ) กับทั้ง อุปธมานียะ (เกิดที่ริมฝีปาก) ซึ่งทุกเสียงเป็นอโฆษะ จัดตามฐานกรณ์ได้ดังนี้

คอ	h, (-ะ), = / :	k kh, (ก ข), क् ख्
เพดาน	ś, (ศ), च	c ch, (จ ฉ), च् छ्
ศิรขะ	s, (ษ), ष	t th, (ฎ ฏ), ट् ठ्
ฟัน	s, (ส), स्	t th, (ต थ), त् थ्
ริมฝีปาก	h, (-ะ), = / :	p ph, (ป ผ), प् फ्

2.3.4 กฎการเปลี่ยน อสฺ และ आस्

ก. เมื่อสนธิกับกลุ่มพยัญชนะอโฆษะให้ใช้หลักการเดียวกันกับกฎการเปลี่ยน สฺ รฺ
สูตรตารางสนธิ อสฺ และ आस् เมื่อสนธิกับกลุ่มพยัญชนะอโฆษะ (13 ตัว)

อสฺ आस् / अस् आस् อยู่หน้า		พยัญชนะหลัง ↓
1. อะ / अः	आः / आः	ण, थ / क्, ख्
2. अक् / अक्	आक् / आक्	ज, झ / च्, छ
3. अभ् / अभ्	आभ् / आभ्	ण्, ञ् / ट्, ठ्
4. अस् / अस्	आस् / आस्	त्, थ् / त्, थ्
5. अः / अः	आः / आः	प, फ / प्, फ्
6. अ, अक् / ;, अक्	आ, आक् / आः, आक्	क्ष / क्ष
7. अ, अभ् / ;, अभ्	आ, आभ् / आः, आभ्	भक्ष / भक्ष
8. अ, अस् / ;, अस्	आ, आस् / आः, आस्	क्ष / क्ष
9. अ / अः	आ / आः	อยู่ท้ายประโยค

ข. เมื่อสนธิกับกลุ่มอักษรโฆษะ จะต้องแยกพิจารณาเป็น 3 กรณี คือ

1. เมื่อคำต้นลงท้ายด้วย อสฺ มีหลักการสนธิ ดังนี้

1.1) อักษรที่ตามมาเป็น อ อสฺ+อ = โอ ' (ดู อวครหะ บทที่ 1 หน้า 9) เช่น

อสฺ + อ	เทวस् अत्र	=	เทโว 'त्र
	देवस् अत्र	=	देवोऽत्र
	devas atra	=	devo'tra

1.2) อักษรที่ตามมาเป็นสระต่างๆ (ยกเว้นสระ อ) ให้ลบ สฺ แล้วเขียนห่างกัน เช่น

आ	प्राह्मणस् आगच्छति	=	प्राह्मण आगच्छति
	ब्राह्मणस् आगच्छति	=	ब्राह्मण आगच्छति
	brāhmaṇas āgacchati	=	brāhmaṇa āgacchati
अस् + इ	तेवस् इव	=	तेव इव
	देवस् इव	=	देव इव
	devas iva	=	deva iva
उ	ततस् उदकम्	=	तत उदकम्
	ततस् उदकम्	=	तत उदकम्
	tatas udakam	=	tata udakam

1.3) อักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะโฆษะ อส จะกลายเป็น โอ (as > o) เช่น

อส + พยัญชนะโฆษะ	รามสฺ คจฺฉติ	=	ราโม คจฺฉติ
	रामस् गच्छति	=	रामो गच्छति
	rāmas gacchati	=	rāmo gacchati
	โคปสฺ เชนฺุสฺ รกฺษติ	=	โคโป เชนฺุสฺ รกฺษติ
	गोपस् धेनुस् रक्षति	=	गुपो धेनु रक्षति
	gopas dhenūs rakṣti	=	gopo dhenū rakṣti
	นลสฺ นาม	=	นโล นาม
	नलस् नाम	=	नलो नाम
	nalas nāma	=	nalo nāma

*หมายเหตุ ส่วนการสนธิ **สสฺ ऐषस्** (สรรพนาม) ซึ่งมีอักษรที่ตามมาเป็น พยัญชนะหรือสระต่างๆ (ไม่ว่าโฆษะหรืออโฆษะ ยกเว้นสระ อ) ให้ลบ สฺ แล้วเขียนห่างกัน (ถ้าลงท้ายประโยคจะเป็น สะ และ ऐषะ ตามกฎการสนธิ) เช่น

สสฺ + ऐषस् หรือ สระ(ยกเว้น อ)	สสฺ ปुरुषสฺ	=	ส ปुरुषะ
	सस् पुरुषस्	=	स पुरुषः
	sas puruṣas	=	sa puruṣaḥ
	ऐषสฺ นรสฺ	=	ऐष นระ
	एषस् नरस्	=	एष नरः
	eṣas naras	=	eṣa naraḥ
	สสฺ आकज्ฉติ	=	ส आकज्ฉติ
	सस् आगच्छति	=	स आगच्छति
	sas āgacchati	=	sa āgacchati

2. เมื่อกำตันลงท้ายด้วย **आसु** อักษรที่ตามมาเป็นโฆษะ ให้ลบ **सु** แล้วเขียนห่างกัน เช่น

आसु + โฆษะ	नृपासु चयन्ति	=	नृपा चयन्ति
	नृपासु जयन्ति	=	नृपा जयन्ति
	nrpās jayanti	=	nrpā jayanti
	तेवासु आदजन्ति	=	तेवा आदजन्ति
	देवासु आगच्छन्ति	=	देवा आगच्छन्ति
	devās āgacchanti	=	devā āgacchanti
	पुत्रासु ग्रामम्	=	पुत्रा ग्रामम्
	putrās grāmam	=	putrā grāmam

3. ถ้าข้างหน้า **सु** เป็นสระอื่นๆ (ที่ไม่ใช่สระ อ หรือ อา) และคำที่ตามมาขึ้นต้นด้วย อักษรโฆษะ ให้แปลง **सु** เป็น **रु** แล้วเขียนติดกัน (s > r) เช่น

-सु + โฆษะ	मनुसु कञ्चति	=	मनुरुकञ्चति
	मनुसु गच्छति	=	मनुरुगच्छति
	manus gacchati	=	manurgacchati
	वायसु पलेन	=	वायुरुपलेन
	वायोसु बलेन	=	वायुरुबलेन
	vāyos balena	=	vāyorbalena
	कविसु अत्र	=	कविरुत्र
	kavis atra	=	kaviratra

ข้อสังเกต

✓ สนธิคำที่ลงท้ายด้วย **सु** **असु** และ **आसु** (सु, असु, आसु) นี้ ในตำราบางเล่มจะแยกเป็นอีกส่วนหนึ่ง เรียกว่า “วิสรคสนธิ” แต่ในหนังสือเล่มนี้ เมื่อผันวิภक्तिแล้ว จะคงวิภक्तिเดิมไว้ก่อน **सु** ยังคงเป็น **सु** ไว้ ไม่แปลงเป็นวิสรค (-ः, अः, आः) ตามวิธีสนธิก่อน ทั้งนี้เพื่อให้เห็นของเดิมไว้ ผู้ศึกษาภาษาสันสกฤตควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ เพราะมีใช้บ่อยในภาษาสันสกฤตทั้งปวง

- ✓ ดูตารางพยัญชนะสนธิหน้า 26-28 เทียบเคียงด้วย

ข้อยกเว้นสนธิ

- 1) หากคำหน้าลงท้ายด้วยสระ คำหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ ไม่ต้องทำสนธิ เช่น
เทเวษุ มนุษยะ देवेषु मनुष्यः deveṣu manuṣyaḥ
ไม่มีการทำสนธิ
- 2) สระ 3 ตัว คือ อี, อุ, เอ (ई, ऊ, ए / ī, ū, e) ที่อยู่ท้ายคำนามที่ผันแล้วเป็น **ทวิพจน์**
ไม่ต้องทำสนธิ (แต่สระ เหา / au / औ ต้องทำทุกกรณีไม่มียกเว้น)
- 3) สระทุกตัว ที่อยู่ท้ายคำนามที่ผันแล้วเป็น **วิภक्तिที่ 8** (ส.ปรธมา.) คือ คำทักทาย
หรือคำอุทาน **ไม่ต้องทำสนธิ**
- 4) ผู้เขียนไม่ต้องการให้ทำสนธิ หรือทำเพียงบางส่วน

ส่วนที่เหลือนอกจากข้อยกเว้นนี้ ต้องทำสนธิ ทุกกรณี

แบบฝึกหัด บทที่ 2

ตอนที่ 1 : สन्धि

คำสั่ง : จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. สन्धि (Combination) คือ
2. สन्धिภายใน คือ เช่น
3. สन्धिภายนอก คือ เช่น
4. สระสन्धि คือ
5. พยัญชนะสन्धि คือ

ตอนที่ 2 : สระสन्धि

1. จงประกอบศัพท์ต่อไปนี้ ให้ถูกต้องตามหลักสन्धि พร้อมเทียบอักษรเทวนาครี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่าง : asinā + ares = asināreḥ, असिनारेः

2.1 gaitya + ares =	2.2 gatā + api =
2.3 iti + iva =	2.4 vadhū + utsavas =
2.5 gatā + iti =	2.6 para + upakāras =
2.7 ca + eva =	2.8 brahma + ṛṣi =
2.9 iti + avadat =	2.10 tasmai + āha =
2.11 madhau + iha =	2.12 vane + avasat =

ตอนที่ 3 : พยัญชนะสन्धि

1. จงประกอบศัพท์ต่อไปนี้ ให้ถูกต้องตามหลักสन्धि พร้อมเทียบอักษรเทวนาครี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่าง : samyak + uktam = sakyaguktam, सम्यगुक्तम्

2.1 dik + gajas =	2.2 vaṇik + śocati =
2.3 vak + rasas =	2.4 samrāṭ + bharati =
2.5 akup + atra =	2.6 parivrāṭ + namyate =
2.7 ap + haranam =	2.8 jalāt + jāyate =
2.9 tat + likhati =	2.10 tat + śrutvā =
2.11 mahān + coras =	2.12 arīn + jayati =

ตอนที่ 4 : สันธิที่ใช้บ่อย (ม, न > ण, ष / र्, अस्, आस्)

1. จงประกอบศัพท์ต่อไปนี้ ให้ถูกต้องตามหลักสันธิ **พร้อมเทียบอักษรเทวนาครี** ดังตัวอย่าง

ตัวอย่าง : munis + dhāyati = munirdhāyati, मुनिर्धायति

2.1 grāmam + āgacchati =	2.2 grāmam + gacchati =
2.3 arṇavena =	2.4 nr̥pena =
2.5 nr̥pas + ajayat =	2.6 vanyas + paśus =
2.7 kavis + śobhate =	2.8 bālās + ikṣante =
2.9 gusus + cintayati =	2.10 eṣas + gacchati =
2.11 punar + rāmas =	2.12 devas + api =
2.13 nadyās + tiram =	2.14 vṛkṣas + phalati =
2.15 naras + icchati =	2.16 bālās + dhāvanti =

ตอนที่ 5 : ประมวลความรู้

คำสั่ง : จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อักษรโรมะ คือ มีตัว ได้แก่
2. อักษรโฆยะ คือ ได้แก่
3. สระในภาษาสันสกฤตแบ่งเป็นชั้น คือ
4. อรรธสระ หมายถึง มีตัว ได้แก่
5. การเปลี่ยนสระเป็นพยัญชนะกึ่งสระ เรียกว่า
6. ข้อยกเว้นสันธิ คือ

